

VURUŞ KAVRAMLI TÜRKÇE AKRABA KELİMELER: SES OLAYLARI VE ETİMOLOJİ

Zafarjon SIDDIKOV*

Özet

Türkçe kelimelerin anlam alanları konusu Türk dil bilimciliğinin en güncel ve önemli konularından birisidir. Türkiye Türkçesi ve Özbekçedeki çekiç kelimeleri farklı anlamlarda kullanılmalarına rağmen, bu kelimeler arasında bir anlam bağlantısı bulunmaktadır. Bu bağlantı söz konusu kelimelerin etimolojik kökeni incelenirken, vuruş kavramı olarak ortaya çıkıyor. Vuruş kavramı açısından incelenen aşağıdaki kelimelerin de Eski Türkçedeki “tokı” fiil kökünden türemiş oldukları ve türevlerin birçok fonetik değişimlere maruz kaldıkları hem de bu kelimelerin kendi köküyle ve bir birleriyle vuruş kavramı çerçevesinde bağlanabilecekleri ortaya çıkıyor: Eski Türkçedeki tokuş, sokuş, soğuş; Türkiye Türkçesindeki savaş, tokmak, tokaç, çekiç, dövdi, döveç, döven, değirmen; Özbekçedeki çekiç/çäkic, çökic, çokmar ve Karakalpakçadaki şök-kiş.

Anahtar kelimeler: Türkçe, ses bilgisi, köken bilgisi, akraba kelimeler.

Abstract

of the article “Turkic Relative Words with the Concept of Beating:

Phonetics and Etymology” The matter of semantic field of Turkic words is one of the most significant and vital questions of the Turkic linguistics. There is a connection between the words “çekiç” using in Turkish and Uzbek languages in spite of expressing different meanings of these words in aforesaid two languages. That connection comes to light as a concept of beating while carrying out research into etymons of these words. Also was revealed that the following words which were examined from

* Dr., Taşkent / ÖZBEKİSTAN

the point of concept of beating were derived from the word “tokı” used in Old Turkic language in meaning “to beat”; and the derivatives suffered to many phonetic changes; these derivatives may connect with their root and each other inside the frame of the concept of beating: in Old Turkic tokuş, sokuş, soğuş; in Turkish savaş, tokmak, tokaç, çekiç, dövüdü, döveç, döven, değirmen; in Uzbek çekiç/çäkik, çökiç, çokmar and in Karakalpak şökkiş.

Key words: *Turkish, phonology, etymology, related word.*

Evren karşılıklı bir şekilde biri öbürünün bulunmasını gerektiren elementlerin ilgilerinden oluşan bir bütün sistem olarak küçük bütünlüklere parçalanma özelliğine sahiptir. Evren basitten karmaşığa doğru bölüklere birleşme ve aynı zamanda bölüklere parçalanma özelliğine sahip olan karmaşık bir sistem sayılıyor. Bu parçalanma genelleşmiş bir şekilde insan bilincinde beliriyor ve dilde yansıyarak bilinç vasıtasıyla dilin evren ile sıkı bağlar kurduğunu gösteriyor.

Evrenin insan bilincinde belirmesi ve onun dilde yansması kelime sisteminin belli konusal gruplara ayrılması yoluyla ortaya çıkıyor. Dolayısıyla kelime hazinesinin alanlar hâlinde araştırılması dil, bilinç ve varlık arasındaki eytişimsel ilişkilerin açılması bakımından çok önemlidir.¹

Türkçenin kelime hazinesinin belli anlam alanlarından oluşmuş olması, söz konusu anlam alanlarının iç yapısı, aynı alanda bulunan dil birimlerinin karşılıklı ilişkileri gibiler bu konudaki dil çalışmalarının daha da geliştirilmesini gerektirmektedir ki, bu durum Türkçedeki anlam alanları konusunun Türk dil bilimciliğinin en güncel ve önemli konularından biri olduğunu göstermektedir.

Bu ana kadar anlam alanı üzerinde Rus bilim adamları tarafından birçok çalışmalar yapılmıştır² hem de son yıllarda bu konu az sayıda da olsa bazı Özbek dil bilimcileri tarafından da ele alınmıştır.³

Dil birimleri üzerinde çalışmalar sürdürürken anlam alanı prensibine dayanma bir dilin, özellikle, kelime hazinesini araştırma, bazen de kelimelerin kökünü daha açık ve kesin olarak belirleme bakımından çok önemli bir yöntemdir. Söz konusu yöntemin bu özelliği bizim aşağıda ele alacağımız kelimeler arasındaki kavram bağlılığı tahlilinde de görülmektedir.

¹ İskandarova Ş., Özbek tili leksikasını mazmuniy meydan sıfatıda örgeniş. Avtoreferat. Taşkent, 1999. s. 2.

² Kuznetsova A. İ., Ponyatiye semantişeskoy sistemi i metodı yeyo işsedovaniya. Moskva, 1963; Ufimtseva A.A., Teorii “semantişeskogo polya” i vozmojnosti ih primeneniya pri izuçenii slovarnogo sostava yazıka.-“Voprosı teorii yazıka v sovrem. zarub. ling.” Moskva, 1961. s. 30-64.; Şur G.S., Teorii polya v lingvistike. Moskva, 1974; Vasilıyev L.M., Teoriya semantişeskih poley./Voprosı yazıkoznanıya, 1971. Sayı 5; vb.

³ Abduvaliyev M., Tosıksızlık meydanı ve onu teşkil etuvçı sintaktik birlikler./Özbek tili ve edebiyatı, 1988. Sayı 4. s. 62-66.; Hacıyeva H.Y., Özbek tilide hürmet meydanı ve onunıg tüzilişi./İstiklal ve ana tili kuruluşu telkini hemde talimi. Buhara, 1998. s. 102-107.

Bilindiği gibi, Türkçenin çeşitli dillerinde bazı anlamlar için aynı kelimeler, bazı anlamlar için de farklı öz Türkçe veyahut alıntı kelimeler kullanılmaktadır. Bazı durumlarda ise bir Türk dilinde öz Türkçe bir kelime belli bir anlamı ifade ederken, aynı kelime başka bir Türk dilinde daha farklı bir anlamın ifadesi için kullanılmaktadır.

Aynı aileye mensup olan iki Türk dilinde farklı anlamlar için kullanılan aynı şekildeki kelimelerin ifade ettiği anlamlar bazen tamamıyla farklı olup, bu tip kelimeler “aldatıcı kelimeler”, “tercümanın yalancı dostları” gibi terimlerlerle adlandırılıyorlar.⁴ Bazen de aynı şekildeki kelimelerin iki Türk dilinde ifade ettiği anlamların farklı olmasına rağmen, bu anlamlar arasında bir benzerlik, alaka bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki “çivi çakmak, madenleri dövmek gibi işlerde kullanılan ve bir sapla dövecek bir maden bölümden yapılmış araç”ın ifadesi için kullanılmakta olan **çekiç**⁵ kelimesi “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü”nde Farsçadan bir alıntı olarak tanımlanıyor ve bu kelimenin Farsçada **çekûç**, **çekûş** şekillerinde kullanılmakta olduğu açıklanıyor.⁶

“Türkçe Sözlük” (1. cilt. Ankara, 1988)te ise **çekiç** kelimesi Farsça asıllı bir kelime olarak belirtilmiyor ve diğer Türkçe asıllı kelimeler gibi açıklanıyor.

Fonetik bakımdan Türkiye Türkçesindeki **çekiç** kelimesini andıran Özbekçedeki **çäkic/çekiç** kelimesi ise başka bir araç-“tandır ekmeğinin ortasında delikler oluşturmak amacıyla ekmeğin ortasına vurma işinde kullanılan bir araç”ın ifadesi için kullanılmaktadır.

Ancak Türkiye Türkçesi ve Özbekçedeki **çekiç** kelimelerinin ifade ettiği anlamların farklı olmasına rağmen, bu kelimeler arasında bir kavram bağlılığı bulunmaktadır ki, bu bağlılık her iki dildeki **çekiç** aracı vasıtasıyla yapılan hareketin vuruş eylemi olduğunda görülmektedir. Başka bir deyişle, Türkçenin iki dilindeki **çekiç** kelimelerinin farklı anlamlar taşımakta olduğuna rağmen, her iki dildeki **çekiç** kelimesinin temelinde “vuruş” kavramı bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki **çekiç** kelimesinin Farsça asıllı bir kelime olarak tanımlandığı hâlde, Özbekçede **çäkic** ve **çekiç** şekillerinde bulunan⁷ kelime “Özbek tilining izahlı lügati”nda öz Türkçe bir kelime olarak açıklanıyor.⁸

Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ve Özbekçedeki **çekiç** aynı şekildeki ayrı kelimeler (*homonymler*) mi, yoksa etimolojik kökeni aynı olan, ancak aynı kelimenin zamanla anlam kopukluğuna uğramış iki dildeki şekilleri midir, sorusu ortaya çıkar.

⁴ Z.İsamiddinov. “Aldakçı sözler bilen bahs. “Tarjima sanati”. 1980. s. 154-174.

⁵ Türkçe Sözlük. 1. cilt. Ankara, 1988. s. 287.

⁶ İsmet Zeki Eyuboğlu, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. 1995. s. 136.

⁷ Uzbeksko-russkiy slovar. Taşkent, 1988. s. 537.

⁸ Özbek tilining izahlı lügati. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 350.

Bu konunun açıklanması için ise Eski Türkçede vuruş kavramını taşıyan kelimeler, onların türevleri ve bu kelimelerin fonetiğinde zamanla meydana gelen değişimler üzerinde bir inceleme yapmak gerekmektedir.

Yazılı kaynaklara göre, “*vur*” anlamı Türkçenin Eski Türkçe döneminde tokı fiiliyle ifade edilmiştir: *İki eligi üzä köküzin tokıyı* “İki eliyle göğsüne vurarak” (Altun Yaruk). *Akru elgin tokıdı* “Yavaşça elini kapıya vurdu” (Kutadgu Bilig).⁹

Bununla birlikte, aynı anlamın sok fiiliyle ifade edildiği de görülür: ¹⁰ *Meni isurur baş sokarlar* “Beni ısırır ve başıma vururlar” (Altun Yaruk).¹¹

Araştırmalar sonucu kök hâlindeki Türkçe asıllı kelimelerin ön ses (*anlaut*) ve son ses (*auslaut*) durumlarında *s* ve *t* ünsüzlerinin eşit olarak, yani biri yerinde öbürünün kullanıldığını göstermektedir.¹²

Bazı kaynaklara göre ise Eski Türkçe döneminde *t>d*; *s, ç>c*, *ş* ses olayları meydana gelmiştir.¹³

N.A.Baskakov’a göre, *t, s, y, ç, c, ş* seslerinin eşit olarak kullanıldığı yerler vardır ve söz konusu sesler spontane usulünde gelişmiştir.¹⁴

Eski Türkçede tokı ve sok kelimelerinin aynı anlamı taşıdıkları hem de *t* ve *s* seslerinin eşit sesler olarak kullanabildikleri hakkındaki fikirlere dayanarak Eski Türkçede “*vur*” anlamını taşıyan tokı ve sok kelimelerini aynı kelimenin fonetik varyantları olarak değerlendirebiliriz. Eğer tokı ve sok kelime şekillerinden hangisinin daha eski bir şekil olduğunu belirlemeye çalışırsak, Uzbek Bayçura tarafından ileri sürülen etimoloji prensibi, yani “aksi ispat edilinceye kadar doğru olduğu farz edilen prensibe göre, fonetik açıdan en uzun kelime şekillerinin, en eskiler olduğu”¹⁵na dayanarak tokı kelime şeklini daha eski bir şekil olarak kabul etmeliyiz. Buna göre tokı kelime şekli sonundaki *ı* ünlüsünün düşmesi olayı meydana geldiği ortaya çıkıyor: tokı>tok>sok.

Eski Türkçe döneminde bu kelime şekillerinin her ikisinden de fiilden isim yapan *-uş* eki¹⁶ vasıtasıyla aynı anlamdaki isimler yapılmıştır: sokuş¹⁷/tokuş “cenk, savaş”¹⁸: *Tokuş içra uruş berdim* “Savaş sırasında savaştım” (Kaşgarlı Mahmut); *İş tokuşka tegdi, tokuşdılar* “İş savaşa kadar gelişti, savaştılar” (Tefsir)¹⁹.

⁹ Drevnyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 576.

¹⁰ Clauson G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972. P. 805.

¹¹ Drevnyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 508.

¹² Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 149.

¹³ Şerbak A.M., Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov. Leningrad, 1970. s. 156-162. Talipov T., O zvuke i svyazannih s nim fonetiçeskikh yavleniyah v tyurkskih yazıkah (Fonetika kazahskogo yazıka). Alma-ata, 1963. s. 114-123.

¹⁴ Baskakov N.A., Karakalpakskiy yazık. 2.tom. Fonetika i morfologiya. Moskva, 1952. s. 86-89.

¹⁵ Uzbek Bayçura, Bazı Etimoloji Prensipleri Üzerine. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. 2001. 10.sayı. s.73.

¹⁶ Abdurahmanov N., Kadimgi turkiy til. Taşkent, 1989. s. 67.

¹⁷ Clauson G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972. P. 817.

¹⁸ Drevnyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 577.

¹⁹ Abdurahmanov Ğ., Şukurov Ş., Özbek tilining tarihiy grammatikası. Taşkent, 1973. s. 69.

Eski Türkçede birçok yerde rastlanan soğuş kelimesi de söz konusu sokuş kelimesinin bir fonetik varyantı olup, soğ fiil kökünden *-uş* eki vasıtasıyla (tokuş, sokuş gibi) yapılmıştır. soğ fiil kökü ise sok fiili sonundaki arka damak patlayıcı *k* ünsüzünün sızıcı *ğ* ünsüzüne değişmesi (*k>ğ*) sonucu ortaya çıkmıştır: sok>soğ+*-uş*>soğuş: *Bir yılka beş yolu soğuşdımız, englik Tuğabalıkda soğuşdımız* “Beş senede beş kere savaştık, ilk olarak Tuğabalık’ta savaştık.”²⁰

k>ğ ses olayı 11.-12.yüzyıllara ait yazılı kaynakların bazılarında öz Türkçe kelimelerin iç ses (inlaut), son ses (auslaut) durumlarında da görülür²¹: *takuzmak*²²>*tağuzmak*²³ “kısa boylu, alçak”; *kıska*²⁴>*kışğa*²⁵ “kısa”; *kılık*²⁶>*kılığ*²⁷ “davranış, hareket” gibi.

Sedasız *k* ünsüzünün Çağataycada da iki ünlü arası (*intervocal*), iç ses (*inlaut*), son ses (*auslaut*) durumlarında sedalı *ğ* sesine değiştiği görülür: *aka*²⁹>*ağa*³⁰ “ağabey, kardeş”; *takı*³¹>*dağı*³² “dahi” gibi.

Çağdaş Özbekçe ve bu dilin ağızlarında da sedasız *k* ünsüzü öztürkçe kelimelerin iç ses, iki ünlü arası ve son ses durumlarında sedalı *ğ* sesine değişiyor.³³

Ayrıca birçok çağdaş Türk dillerinde de kelime sonunda bulunan sedalı seslerin etkisiyle *k* ünsüzünün sedalı *ğ* sesine değişme olayı korunmuştur.³⁴

Eski Türkçe devresinde “*savaş*” anlamında kullanılan soğuş kelimesi çağdaş Kazak Türkçesinde soğış³⁵, çağdaş Kırgız Türkçesinde soğuş³⁶ gibi şekillerde “*savaş*” anlamının ifadesi için günümüze kadar kendisinin faal kullanımına devam etmektedir.

Yukarıda tokı>sok olayı üzerinde dururken, *ı* ünlüsünün son ses durumunda düşmüş olduğunu kaydetmiştik. Bu ses olayı ilk aşamada tokı kelime kökünün kendi bünyesinde meydana gelmiştir: tokı>tok. İkinci aşamada ise tok ve

²⁰ Malov S.Y., Pamyatniki drevnyurkskoy pismennosti. Moskva-Leningrad, 1951. s. 32.

²¹ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 138.

²² Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 1. cilt. Taşkent, 1960. s. 463.

²³ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 1. cilt. Taşkent, 1960. s. 462.

²⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig. Taşkent, 1971. s. 19(b).

²⁵ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig. Taşkent, 1971. s. 41(a).

²⁶ Ahmet Yugnakiy, Hibatül Hakayik. Taskent, 1972. s. 135.

²⁷ Ahmet Yugnakiy, Hibatül Hakayik. Taskent, 1972. s. 135.

²⁸ Şerbak A.M., Grammatika starouzbekskogo yazıka. Moskva-Leningrad, 1962. s. 94-95.

²⁹ Kononov A.N., Rodoslovnaya Türkmen. Soçineniye Abul-Gazi hana Hivinskogo. Moskva-Leningrad, 1958. 46.s.

³⁰ Gulhaniy, Zarbulmasal. Taşkent, 1960. s. 17.

³¹ Drevnyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 536.

³² Alişer Nevai, Ferhat ve Şirin. Taşkent, 1963. s. 79.

³³ Reşetov V.V., Uzbekskiy yazık. Taşkent, 1959. s. 274-275; Kononov A.N., Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka. Moskva-Leningrad, 1962. s. 28; Şabdurahmanov Ş., Fonetika. Taşkent oblasti özbek şevaları. Taşkent, 1976. s. 19.

³⁴ Kaydarov A.T., Razvitiye sovremennogo uygurskogo literaturnogo yazıka. Alma-Ata, 1969. s. 283; Sovremenniy kazahskiy yazık. Alma-Ata, 1962. s. 107.

³⁵ Russko-kazahskiy slovar. Moskva, 1954. s. 90.

³⁶ Russko-kirgizskiy slovar. Moskva, 1957. s. 91.

sok kelime şekillerinin son sesi olan *k* ünsüzünün *ğ*'ye değişmesi (*k>ğ*) olayı meydana gelmiştir: tok>toğ, sok>soğ.

Bu kelime şekillerinin ses yapısında meydana gelen sıradaki ses değişmesi ise *ğ>v* ses olayıdır: (tokı>tok>)toğ>tov, (sok>) soğ>sov.

ğ>v ses olayı³⁷ “Divanü Lügatit Türk” ve 13.-14.yüzyıllara ait yazılı kaynaklar dilinde bazı öz türkçe kelimelerin iç ses, iki ünlü arası ve son ses durumlarında görülür. Bu ses olayı, *ğ* ünsüzünün aynı kelimedede bulunan başka bir sesin etkisiyle, genellikle, dar ünlülerin önünde bulunduğu durumlarda (*ğ>w>v* şeklinde) meydana gelmiştir: *kağut*³⁸>*kavut*³⁹ “yeni doğum yapan kadınlar yemeği”, *kağun*⁴⁰>*kavun*⁴¹ “kavun”, *koğur*⁴²>*kavur*⁴³ “kavur”.

Daha sonraki dönemde Çağataycada da öz türkçe kelimelerin son ses durumlarında *ğ* sesinin *v* sesine değişmesi devam etmiştir⁴⁴: *yağır*⁴⁵>*yav*⁴⁶ “düşman”.

Bunun gibi, *ğ>v* ses olayı çağdaş Özbekçede de görülmektedir: *yaylağ>yaylav* “yayla”, *okuğuçı>okuvçı* “öğrenci”, *okutğuçı>okutuvçı* “öğretmen”.⁴⁷

Ayrıca Kıpçak grubuna ait birkaç çağdaş Türk dillerinde de *ğ* sesinin *v* sesine değişmesi çok rastlanan bir ses olayıdır.⁴⁸ Üstelik günümüzde de Özbek yazı dilinde *tağ* “dağ”, *bağ* “bahçe” şeklinde yazılan ve telaffuz edilen kelimeler Özbekçenin Kıpçak ağızında konuşan grub tarafından *tav* “dağ”, *bav* “bahçe” olarak söylenmekte⁴⁹ ki, bu durum son ses durumunda *ğ>v* ses olayı meydana gelmesini gösteren daha bir delildir.

Bilindiği gibi, Türk dillerinin gelişme süreci sırasında *o>u* evrimi, yani *o* sesinin zamanla *u*'ya değişmesi olayı meydana gelmiştir.⁵⁰ Aynı ses olayı yukarıda kaydettiğimiz *tov* kelimesinin Özbekçede *tüy* şekline geçerek kullanılması da görülmektedir: (tokı>tok>toğ>)tov>tüy.

³⁷ Şerbak A.M., Grammatičeskiy oçerk yazıka tyurkskih tekstov 10-13 vekov iz Vostoçnogo Turkestana. Moskva-Leningrad, 1961. s. 46-47.

³⁸ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 3.cilt. Taşkent, 1963. s. 178.

³⁹ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 3.cilt. Taşkent, 1963. s. 178.

⁴⁰ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 1. cilt. Taşkent, 1960. s. 388.

⁴¹ Kurişcanov A.K., İssledovaniye po leksike “tyurksko-arabskogo slovary”. Alma-Ata, 1970. s. 113.

⁴² Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 2. cilt. Taşkent, 1961. s. 85.

⁴³ Kurişcanov A.K., İssledovaniye po leksike “tyurksko-arabskogo slovary”. Alma-Ata, 1970. s. 153.

⁴⁴ Şerbak A.M., Grammatika starouzbekskogo yazıka. Moskva-Leningrad, 1962. s. 84-85.

⁴⁵ Kononov A.N., Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka. Moskva-Leningrad, 1962. s. 49.

⁴⁶ Kononov A.N., Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka. Moskva-Leningrad, 1962. s. 42.

⁴⁷ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tiling fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 158.

⁴⁸ Şerbak A.M., Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov. Leningrad, 1970. s. 177.

⁴⁹ Mahkamov N., Lisaniy artıqçalık ve tecamlılık neticeside vücutga kelgan desemantizatsiya. // Özbek tili va adabiyoti, 2002. Sayı 2. s. 27.

⁵⁰ Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov. Fonetika. Moskva, 1984. s. 155.

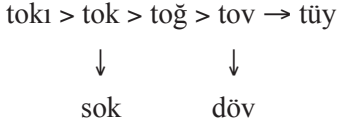
tov kelimesinin Özbekçede tüy şekline gelmesinde *o>u* ses olayının dışında daha bir ses olayı, yani son ses durumunda *v>y* ses olayı da meydana gelmiştir. *v>y* ses olayı Çağataycada birkaç öztürkçe kelimenin ses değişikliğine uğramasında da görülüyor: *ev>uy* “ev”, *uvut>uyat* “utanç”, *deve>tüye* “deve”, *sev>süy* “sev, hoşlan” gibi.⁵¹

Özbekçede tüy fiili kendisinin “*bir şeyi toz durumuna getirmek için bir araçla vurarak ezmek*” anlamına⁵² göre, Türkiye Türkçesindeki döv fiilinin⁵³ bir karşılığı niteliğindedir: *Kalampir tüymek=Biber dövme*.

Ayrıca Türkiye Türkçesinde döv, Özbekçede tüy fiilleriyle ifade edilmekte olan “*bir şeyi toz durumuna getirmek için bir araçla vurarak ezmek*” anlamının Eski Türkçe döneminde sok fiiliyle ifade edildiği de görülmektedir: ⁵⁴ *Turmanı sokup sıkıp suvın alıp küncit çayı birle katıp tamızsar ağrığ söner* “Turpu dövüp, sıkıp suyunu alarak susam çayına katıp tamızırsa, ağrı kesilir” (Uygur Yazıtları). *Ol maña tuz sokuşdı* “O benimle birlikte tuz dövüdü” (Divanü Lügatit Türk).

Bu durum Eski Türkçedeki sok, Türkiye Türkçesindeki döv ve Özbekçedeki tüy fiil köklerinin aynı kökten gelişmiş olduğunu gösteriyor.

Şema No 1:

Türkiye Türkçesindeki döv kelimesi tov kelimesi başındaki sedasız *t* sesinin ön ses durumunda sedalı *d* sesine değişmesi sonucu döv şekline gelmiştir: *tokı > tok > toğ > tov > döv*.

Türkçenin oğuz grubuna mensup olan Türkiye Türkçesi, Gagauzca ve Türkmence gibi dillerde öztürkçe kelimelerin ön ses, iç ses, son ses durumlarında sedasız *t* ünsüzünün sedalı *d* ünsüzüne geçmesini gösteren örnekler çok sayıda mevcuttur.⁵⁵

Bilindiği gibi, öz Türkçe kelimeler bünyesindeki ünlüler zamanla ses değişikliklerine uğramıştır. Bu tip değişmeler eş varyantlı, yani kalın ve ince telaf-

⁵¹ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 153.

⁵² Özbek tilining izahlı lügati. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 221.

⁵³ Türkçe Sözlük. 1. cilt. Ankara, 1988. s. 407.

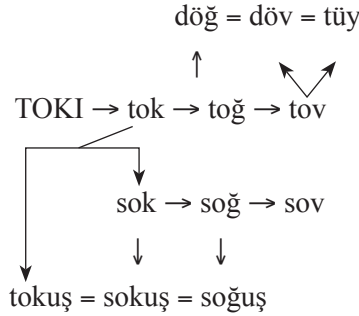
⁵⁴ Drevnyuryurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 508.

⁵⁵ Kononov A.N., Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka. Moskva-Leningrad, 1956. s. 45-47; Pokrovskaya L.A., Grammatika gagauzskogo yazıka. Moskva, 1964. s. 52-53; Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıki. Moskva, 1960. s. 125; Grammatika tyurkmenskogo yazıka. Aşhabad, 1970. s. 50; Şerbak A.M., Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov. Leningrad, 1970. s. 90-95; Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 134.

fuz edilen (oñ “sağ”-öñ ”ön, karşı”, op “su, çay gibi bir içeceği ağzına al”-öp “iç” gibi) kelimelerin meydana gelmesine neden olmuştur.⁵⁶

Eski Türkçedeki **tov** ve Türkiye Türkçesindeki **döv** kelimeleri de bu tip kelimeler sırasındadır. Ayrıca Türkiye Türkçesindeki **döv** kelimesinin **dög** şeklindeki bir fonetik varyantı da kullanılmakta ki, bu durum **dög** fiilinin yukarıda gördüğümüz **toğ** kelimesinden gelmiş olduğuyla ilgili görüşlerimizi desteklemektedir.

Şema No 2:

Bu şemada görüldüğü gibi tokı kelimesinden gelme olan sov kelimesi çağdaş Özbekçede sava ve savala şekillerinde “kırbaç, değnek gibi şeylerle üst üste dövmek, vurmak” anlamını ifade etmektedir.⁵⁷

1) sava: *Atlarını savab kıynamañ, barıbir kuvıb yetişadı, tez kelişyaptı.* “Atları (kırbaçla) döverek zorlamayın, nasılsa kovarak yetişirler, hızlı geliyorlar.” (Şark yulduzi);

2) savala: *Eşniyaz uni takib etar, gaha duç kelgan yerida uni kamçı bilan savalardı.* “Eşniyaz onu takip eder, bazen rastladığı yerde onu kırbaç ile döverdi.” (Ş.Halmirzayev).

Ayrıca yün, pamuk vb.ni ditmek için kullanılan ağaç dalının Özbekçedeki ifadesi için kullanılan savağış kelimesi de sava fiil kökünden –ğış fiilden alet ismi yapma eki⁵⁸ vasıtasıyla yapılmıştır: *Cunfuruşlar sappasag cunga ahak koşışadı. Keyin savağışdan çıkkan çañni kor!* “Yün satıcılar tertemiz yüne kireç katıyorlar. Sonra savağıştan çıkan toza bak!” (M.M.Dost).

sava, savala, savağış kelimelerinin oluşumu sırasında sov kelimesi bünyesindeki o sesinin a ’ya dönüşmesi olayı meydana gelmiştir: sov>sav>sava.

o//a ses olayına Türkçenin tarihinde de çok rastlanır.⁵⁹

o//a olayına 11.-14.yüzyıllara ait bazı yazılı kaynaklarda da rastlanır: *kork*

⁵⁶ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 210.

⁵⁷ Özbek tilining izahlı lügati. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 7.

⁵⁸ Abdurahmanov Ğ., Şukurov Ş., Özbek tilining tarihiy grammatikasi. Taşkent, 1973. s. 69.

⁵⁹ Ryasyanen M., Materialı po istoričeskoj fonetike tyurkskih yazıkov. Moskva, 1955. s. 55.

(Tefsir)-*kark* (Tefsir) “kork”, *kovurmaç* (Divanü Lügatit Türk)-*kavurmaç* (Divanü Lügatit Türk) “kavurmaç”, *çoğıla* (Divanü Lügatit Türk)-*çağıla* (Divanü Lügatit Türk) “bağır”.⁶⁰

Vuruş kavramını taşıyan Özbekçedeki sava, savala ve savağış kelimeleri ile aynı kökten olan savaş kelimesi de sava fiil kökünden –ş eki vasıtasıyla (tok+uş, sok+uş, soğ+uş gibi) yapılmıştır. sava fiili ise yukarıda gördüğümüz gibi Eski Türkçedeki “*vur*” anlamlı tokı kelimesinin ses değişikliğine uğramasıyla ortaya çıkmış olan sov fiil kökünden gelmez.

İngilizcede “*cenk; muharebe*” anlamının ifadesi için kullanılmakta olan Latince asıllı battle⁶¹ kelimesinin Latince “*vur*” anlamındaki battuere kelimesinden gelme⁶² olduğu da savaş kelimesinin “*vur*” anlamındaki tokı kelimesinden gelme bir kelime (tokı>tok>sok>soğ>sov>sav>sava+–ş>savaş) olduğuyla ilgili görüşlerimizi desteklemektedir.

Üstelik Eski Türkçede “*vur*” anlamını ifade eden tokı kelimesinden türeyen Özbekçedeki tokınış (<tokı-n-ış) kelimesinin bazı eserlerde savaş anlamında kullanılmış olması da savaş kelimesinin temelinde tokı kelimesinin bulunduğu bir delildir:

U kop çaklar tokınışlarda “O çok kezler savaşlarda,

Kılıcını tikka uşlar-da, Kılıcını dik tutuyor ve

Yana birdan katıb kalardı. Daha birden dona kalırdı.”

(Osman Nasır).⁶³

Günümüzde Türkiye Türkçesinde faal bir şekilde kullanılmakta olan savaş kelimesine Özbekçede ancak folklor eserlerinde rastlanırken, ⁶⁴ Özbek yazı dilinde bu kelimenin karşılığı olarak **ur** “*vur*” fiil kökünden –uş ekiyle yapılan **uruş** “*savaş*” kelimesi kullanılmaktadır.

savaş kelimesinin etimolojisi ve Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiil kökünün uğradığı ses değişiklikleri sonucu ortaya çıkan diğer kelimeler üzerinde buraya kadar yaptığımız incelemelerin sonucu şöyle (Şema No 3) gösterilebilir:

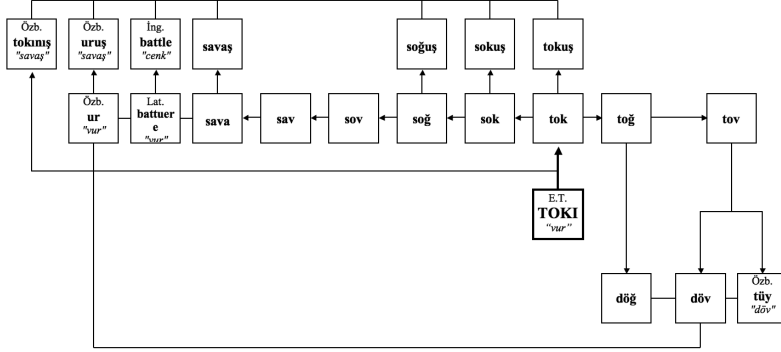
⁶⁰ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 116-117.

⁶¹ Çağdaş Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü. İstanbul, 1983. s. 68, 270.

⁶² English. The Concise Oxford Dictionary. Oxford University Press, 1999. P. 115.

⁶³ Osman Nasır. Unutmas meni bağım. Taşkent, 1988. s. 238.

⁶⁴ Özbek tilining izahlı luğati. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 7.

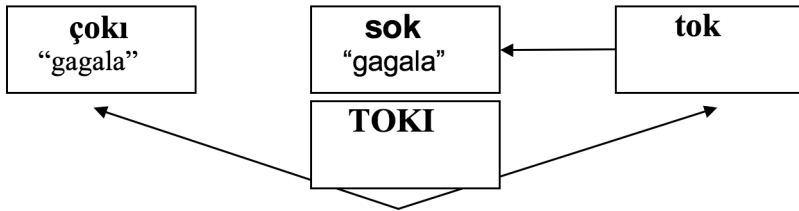
Eski Türkçedeki sok fiili kendisinin temel anlamı-“vurmak” anlamına göre Eski Türkçedeki tokı kelimesinin, ikinci anlamı olan “bir şeyi toz durumuna getirmek için bir araçla vurarak ezmek” anlamına göre ise tokı kökünden gelme olan Türkiye Türkçesindeki döv ve Özbekçedeki tüy fiillerinin bir karşılığı olduğunu yukarıda kaydetmiştik.

Eski Türkçe dönemindeki sok kelimesi söz konusu iki anlamın dışında ifade ettiği daha bir anlam-“(kuş) gagasıyla vurup ısırarak, yemek, gagalamak” anlamıyla Özbekçedeki çokı fiilinin bir karşılığı niteliğindedir:

1. Eski Türkçede sok fiiliyle: *Kuş kuzğun sokar.* “Kargalar gagalar.” (Kalyanamkara ve Papamkara). *Kuş meñ sokdı.* “Kuş yemi gagaladı.” (Divanü Lügatit Türk).⁶⁵

2. Özbekçede çokı fiiliyle: ⁶⁶ *Karğa karğaniñ kozını çokımaydı.* “Karga karganın gözünü gagalamaz.” (Atasözü).

Özbekçedeki çokı kelime şekli Eski Türkçedeki tokı kelimesi bünyesindeki ilk sesin değişmesi, yani *t>ç* ses olayı sonucu ortaya çıkmıştır. Şema No 4:

⁶⁵ Drevnetyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 508.

⁶⁶ Özbek tilining izahlı luğati. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 388.

Sedasız *t* ünsüzünün sedasız afrikat *ç* ünsüzüne değişmesi (*t>ç*) Türkçenin ta eski dönemlerinden itibaren başlamıştır: *taşkarun* (Oğuzname)>*çaşkarun* “dışarı” (Oğuzname), *tañ* (Divanü Lügatit Türk)>*çañ* “tan” (Oğuzname).⁶⁷

Çağdaş Özbekçede bu ses olayına ancak bazı kelimelerin telaffuzunda ve ağızlarında rastlanır: *tuş>çuş* “rüya”.

Çağdaş Çuvaşça ve Azeri Türkçesinin Kah ağzında da bazı kelimelerin ön ses durumunda *t* ve *ç* seslerinin eşit bir şekilde kullanılması (*t//ç*) veyahut *t* sesinin *ç*'ye değişmesi (*t>ç*) olayı görülüyor.⁶⁸

Yukarıda *tokı* kelimesi bünyesindeki son sesin düşmesi (*tokı>tok*) ve *sok* kelimesindeki *o* ünlüsünün *a*'ya değişmesi (*tokı>tok*)>*sok*>(soğ>sov>)sav olayını ele almıştık.

Aynı ses olayı *tokı* kökünden gelme olan *çokı* kelimesinin uğradığı ses değişikliklerinde de görülüyor: *tokı>çokı>çok*⁶⁹>*çak*.

Günümüzde Türkiye Türkçesinde *çak* fiiliyle ifade edilmekte olan “*vurarak sokup yerleştirmek*” anlamının Eski Türkçede *tokı* fiiliyle ifade edilmiş olduğu da *tokı>(çokı>çok)>çak* olayıyla ilgili fikrimizi desteklemektedir: *Kazğuk tokıyurmen*. “Kazık *çakıyorum*.” (Uygur Yazıtları).⁷⁰

Ayrıca *çak* fiil kökünün Türkiye Türkçesinde ifade ettiği anlamların da, genellikle, *vuruş* kavramı taşımakta olduğu görülmektedir.⁷¹

çak fiil kökü çağdaş Özbekçede de, genellikle, *vuruş* kavramlı hareketleri ifade etmektedir:⁷²

1. Çekirdek, badem, ceviz gibi sert kabuklu meyveleri dişleyerek veya bir aletle vurarak kırmak: *Yanğak çakmak=Ceviz kırmak*. *Pısta çakmak=Çekirdek çitlemek*.

2. Sert şeyleri kırarak içini açmak: *Tuhum çakmak=Yumurta kırmak*. *Taş çakmak=Taş kırmak*.

3. Bir şeyi başka bir şeye sürterek, vurarak ateş çıkarmak: *Çakmak taş çakıp ot yakmak=Çakmak taş çakarak ateş yakmak*.

4. (Böcek, zehirli hayvan için) İğnesini batırmak veya ısırarak, sokmak: *İlan çakmak=Yılan sokmak*. *Balanı arı çakdı=Çocuğu arı soktu*.

İşte bu misallerin tercümesinde de görüldüğü gibi, Özbekçedeki **çak** fiili

⁶⁷ Şerbak A.M., Grammatičeskiy oçerk yazıka tyurkskih tekstov 10-13 vv. iz Vostoçnogo Turkestana. Moskva-Leningrad, 1961. s. 66; Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s.137.

⁶⁸ Şerbak A.M., Sravnitel'naya fonetika tyurkskih yazıkov. Leningrad, 1970. s. 164.

⁶⁹ Clauson G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972. P. 406; Drevnetyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 153.

⁷⁰ Clauson G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972. P. 467.

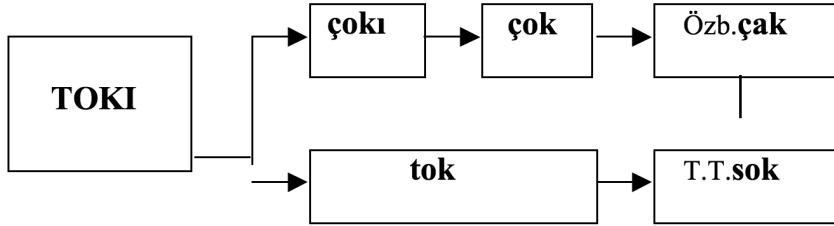
⁷¹ Türkçe Sözlük. 1. cilt. Ankara, 1988. s. 270.

⁷² Özbek tilining izahlı luğati. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 360.

kendisinin son anlamıyla Türkiye Türkçesindeki **sok** fiilinin bir karşılığı görevindedir.

Hâlbuki, hem **çak** fiili, hem **sok** fiili aynı kökten gelme kelimelerdir.

Şema No 5:

tokı fiil kökünden gelme olan **tok**, **sok**, **soğ**, **sava** fiillerinden türeyen **tokuş**, **sokuş**, **soğuş**, **savaş** isimlerinin de vuruş kavramı taşıdığını yukarıda ele almıştık. Aynı olay **tokı** fiil kökü ve bu kökten gelme olan hem de alet ismini ifade eden daha birkaç kelimenin kavramında da görülür. Bu guruba ait olan kelimeler şunlardır:

1. Eski Türkçedeki **tokı** fiil kökünden gelme olan:

1) **tokımak** “ağaçtan yapılmış çekiç, tokmak” kelimesi **tokı**⁷³ fiil kökünden *-mak* fiilden isim yapma ekiyle⁷⁴ (Özbekçedeki *il* “as”+*-mak*>*ilmak* “çengel”, *çak*+*-mak*>*çakmak* “yıldırım” gibi)⁷⁵ yapılmıştır⁷⁶: **tokı-mak**: *Tokımak eliglarında tuta* “Ellerinde tokmak tutarak”.⁷⁷ Daha sonra **tokımak** kelimesinin yapısında iç ses düşmesi (*syncope*) olayı sonucu bu kelime **tokmak** şekline gelmiştir.

Bilindiği gibi, iç ses düşmesi olayı birkaç nedenlerden kaynaklanıyor. Bu nedenlerden birisi de kelimeyi oluşturan hecelerden birisinin, daha doğrusu vurgusuz bir hecenin daha da kuvvetsizleşmesi sonucu ortaya çıkar.⁷⁸

2) Eski Türkçedeki **tokaç** “çekiç”⁷⁹ ve Türkiye Türkçesindeki **tokaç** “çamaşır yıkarken kullanılan tahtadan, yassı tokmak”⁸⁰ kelimesi.

2. Türkiye Türkçesindeki “**döv**” fiil kökünden gelme olan:

1) **dövec** “ağaçtan yapılmış havan”⁸¹<**döv**+**-eç**.

⁷³ Drevnetyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 576.

⁷⁴ Abdurahmanov Ğ., Şukurov Ş., Özbek tilining tarixiy grammatikasi. Taşkent, 1973. s. 70.

⁷⁵ Özbek tili grammatikasi. 1. cilt. Taşkent, 1975. s. 255.

⁷⁶ Rahmatullayev Ş., Özbek tilining etimologik lug’ati. Taşkent, 2000. s. 375.

⁷⁷ Drevnetyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 576.

⁷⁸ Mirtaciyev M., Özbek tili fonetikasi. Taşkent, 1991. s. 82.

⁷⁹ Clauson G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972. P. 467.

⁸⁰ Türkçe Sözlük. 2. cilt. Ankara, 1988. s. 1480.

⁸¹ Türkçe Sözlük. 1. cilt. Ankara, 1988. s. 407.

2) **döven** “harmanda ekinlerin sapı ve tanelerini ayırmak için kullanılan araç”⁸²<**döv+-en**.

3) **dövdü** “tokmak, şahmerdan”⁸³<**döv+-dü**.

4) **değirmen**<**dög+-ür+-men**.

3. Özbekçedeki **çokmar** “silah olarak kullanılan ağır topuz, güzr”⁸⁴: *Palvan yolda ketar ekan, hazırac barıb turanıñ başıga çokmar bilen salgusı, boğıb oldırgusı kelıb ketdı.* “Pehlivan yol üzere giderken, hemen gidip asilzadenin başına güzr ile vurmak, boğarak öldürmek istedi.” (C.Şaripov).

4. Özbekçedeki **çökiç** “katı, taşlı toprak, buz gibileri kazma ve oyma işlerinde kullanılan sivri uçlu araç, kazma”⁸⁵: *Lom va çökiç bilen taşlı yerni oymakdalar.* “Küskü ve kazma ile taşlı toprağı oyuyorlar.”⁸⁶

5. Türkiye Türkçesindeki **çekiç** “çivi çakmak, madenleri dövmek gibi işlerde kullanılan ve bir sapla dövecek bir maden bölümden yapılmış araç” ve Özbekçedeki **çäkiç** “tandır ekmeğinin ortasında delikler oluşturmak amacıyla ekmeğın ortasına vurma işinde kullanılan bir araç” kelimeleri:

1) Türkiye Türkçesindeki **çekiç** kelimesinin Prof. Dr. İsmet Zeki Eyuboğlu tarafından hazırlanan “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü”nde Türkçeye Farçadan alıntı bir kelime olduğu belirtiliyor.⁸⁷

2) Özbekçede **çäkiç** kelimesi iki fonetlik şekilde, yani **çekiç** ve **çäkiç** şekillerinde kullanılmaktadır: **çäkiç=çekiç**.⁸⁸

“Özbek tilining izahlı luğatı”nda Özbekçedeki:

1) **çokmar** isminin kökü Eski Türkçedeki “*vurarak öldür*” anlamlı **çok** fiili olduğu, yapımı ise **çok-ma-r** şeklinde olduğu,⁸⁹

2) **çökiç** isminin kökü Çağataycadaki “*bat, aşığı in*” anlamındaki **çök** fiili olup, *-iç* fiilden isim yapma ekiyle yapılmış olduğu,⁹⁰

3) **çäkiç** isminin ise Eski Türkçedeki “*bir şeyi tutup kendisine veya başka bir yöne doğru yürüt, çek*” anlamındaki **çek** fiil kökünden *-iç* eki vasıtasıyla yapılmış olduğu⁹¹ ileri sürülüyor.

Türkiye Türkçesindeki **tokaç** ismi ise Eski Türkçedeki “*vur*” anlamlı **tokı** fiil kökünden gelmedir.⁹²

⁸² Türkçe Sözlük. 1. cilt. Ankara, 1988. s. 407.

⁸³ Çağdaş Türkçe-İngilizce Redhouse Sözlüğü. İstanbul, 1983. s. 105.

⁸⁴ Özbek tilining izahlı luğatı. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 389.

⁸⁵ Özbek tilining izahlı luğatı. 2. cilt. Moskva, 1981. s. 385.

⁸⁶ Hazırgı özbek tili faal sözlerining izahlı luğatı. Taşkent, 2001. s. 334.

⁸⁷ İsmet Zeki Eyuboğlu, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. 1995. s. 136.

⁸⁸ Uzbeksko-russkiy slovar. Taşkent, 1988. s. 537.

⁸⁹ Rahmatulayev Ş., Özbek tilining etimologik lug’ati. Taşkent, 2000. s. 445.

⁹⁰ Rahmatulayev Ş., Özbek tilining etimologik lug’ati. Taşkent, 2000. s. 442.

⁹¹ Rahmatulayev Ş., Özbek tilining etimologik lug’ati. Taşkent, 2000. s. 407.

⁹² Clauson G., An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford, 1972. P. 467.

çokmar aletinin vurmakla ilgili bir hareketin gerçekleşmesinde kullanılan bir araç olduğunu dikkate alarak **çokmar** isminin de Eski Türkçedeki vuruş kavramlı **çok** fiil kökünden yapılmış olduğu⁹³ ileri sürülebilir.

Vuruş kavramı taşıma durumu **çökiç** kelimesine de özgüdür. Bu bakımdan ise **çökiç** ve **çokmar** isimlerinin aynı kökten türemiş olmasıyla ilgili görüş (**tokmak**, **tokaç** kelimelerinin “*vur*” anlamındaki **tokı** kökünden gelme olduğu gibi) mantığa daha uygundur.

Çünkü **bir fiil köküne fiilden isim yapma ekini getirmekle yapılan ve alet, araç gibileri ifade eden isimler, genellikle, kendi kökü olan fiilin ifade ettiği hareketin gerçekleşmesinde kullanılan bir aracı ifade ediyor**: *biç-bıçak, sar-sargı, çal-çalgı, süz-süzgeç, kıs-kıskaç, süpür-süpürge*⁹⁴ gibi.

Ancak “Özbek tilining etimologik luğati”nda:

1) **çökiç** kelimesinin kökü olarak tanımlanan “bat, aşağı in” anlamındaki **çök**⁹⁵ fiilinin ifade ettiği hareket ile **çökiç** “kazma” aracı arasında;

2) **çäkiç/çekiç** kelimesinin kökü olarak tanımlanan “*bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürüt, çek*” anlamındaki **çek**⁹⁶ fiilinin ifade ettiği hareket ile **çäkiç/çekiç** “tandır ekmeğinin ortasında delikler oluşturmak amacıyla ekmeğin ortasına vurma işinde kullanılan bir araç” arasında herhangi bir anlam ilişkisi, yani **hareket-aynı hareketin gerçekleşmesinde kullanılan araç** ilişkisi bulunmamaktadır.

Bu tip anlam ilişkisi Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiil kökü ile **tokmak**, **tokaç** isimleri arasında, **döv** fiil kökü ile **döveç**, **döven**, **dövdü** isimleri arasında, **dög** fiil kökü ile değirmen ismi arasında hemde Eski Türkçedeki vuruş kavramlı **çok** fiil kökü ile Özbekçedeki **çokmar** “gürz”, **çökiç** “kazma” isimleri arasında açık bir şekilde görülmektedir.

Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ve Özbekçedeki **çekiç** kelimeleri üzerinde etimoloji incelemeleri yapılırken, bu kelimelerin yapısında da vuruş kavramlı bir fiil kökünün temel olabilmesi ihtimali dikkate alınmalıdır.

Çünkü şekil bakımından aynı olan söz konusu kelimeler iki Türk dilinde farklı araçları ifade etmekte olmalarına rağmen, bu kelimelerin her ikisi de vuruş hareketinin gerçekleştirilmesinde kullanılan bir aracı ifade etmektedirler.

Ayrıca Türkiye Türkçesindeki **çekiç** kelimesinin Azeri Türkçesindeki karşılığının **çäkiç** şeklinde olduğu⁹⁷ ve Özbekçedeki **çekiç** kelimesinin **çäkiç**

⁹³ Drevnetyurkskiy slovar. Leningrad, 1969. s. 153.

⁹⁴ Muharrem Ergin, Türk Dili. 4.Baskı. İstanbul, 1988. s. 256-257.

⁹⁵ Rahmattulayev Ş., Özbek tilining etimologik luğ'ati. Taşkent, 2000. s. 442.

⁹⁶ Rahmattulayev Ş., Özbek tilining etimologik luğ'ati. Taşkent, 2000. s. 407.

⁹⁷ Russko-azerbaydjanskiy slovar. Bakı, 1955. s. 194.

şeklinde de kullanılmakta olduğu hem de çekicinin bir çeşidini ifade eden **tok-mak** kelimesinin “*vur*” anlamındaki **tokı** fiil kökünden yapılmış olduğu dik-kate alınır, her iki dildeki **çekiç** kelimesinin temelinde “*vur*” anlamındaki **çak** fiil kökünün bulunduğu ortaya çıkar.

Türkiye Türkçesindeki çekik kelimesinin Karakalpak Türkçesindeki karşılığı **şökkiş** şeklindedir.⁹⁸ Görüldüğü gibi, Eski Türkçedeki **çekiç** kelimesi bünyesindeki ç sesi Karakalpak Türkçesinde ş’ye değişmiştir.

ç>ş ses olayı bazı öztürkçe kelimelerde ön ses, iç ses ve son ses durumlarında görülür: *sançı*⁹⁹>*şanşu*¹⁰⁰ “mızrak”, *barça*¹⁰¹>*barşa*¹⁰² “herkes”, *eçki*¹⁰³>*eşki*¹⁰⁴ “keçi”, *çeç*¹⁰⁵>*şes*¹⁰⁶ “(düğümü) çöz; (elbiseyi) çıkar”.

Çağataycaya ait yazılı kaynaklarda da ç sesinin bazı kelimelerin ön ses ve iç ses durumlarında ş sesine geçtiği görülür.¹⁰⁷

ç>ş olayı Kıpçak Türkçesi grubuna giren çağdaş Kazakça ve Kırgızcada ise daha çok rastlanan bir ses olayıdır.¹⁰⁸

Yukarıda gördüğümüz gibi, Karakalpakçadaki **şökkiş** kelimesi fonetik açıdan kendisinin Türkiye Türkçesi ve Özbekçedeki fonetik varyantı olan **çekiç** kelimesine oranla daha uzundur, yani bu kelimenin bünyesinde bir k sesi fazladır.

Üzbek Bayçura tarafından ileri sürülen **“aksi ispat edilene kadar fonetik açıdan en uzun kelimelerin, en eskiler olduğu”** prensibine dayanırsak, Karakalpakçadaki **şökkiş** kelimesini uzun-kısalık bakımından Türkiye Türkçesi ve Özbekçedeki **çekiç** kelimesinin daha eski bir şekli olarak kabul etmeliyiz. O hâlde **şökkiş** kelimesi aşağıdaki şekilde morfemlere ayrılıyor ve kelime kökü olarak **şök** fiili ortaya çıkıyor: **şök-kiş**.

şök fiil kökü de Özbekçedeki **çökiç**, **çokmar** kelimelerinin kökü olarak belirttiğimiz Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” kökünden gelme olan **çok** fiil kökünün bir fonetik varyantıdır: **şök < çok < çok < çokı < tokı** “*vur*”. Geriye kalan **-kiş** eki ise günümüzde birçok Türk dillerindeki **“filin ilgili olduğu nesne ve,**

⁹⁸ Russko-karakalpakskiy slovar. Moskva, 1967. s. 437.

⁹⁹ Attuhfatuz-zakiyatu filluğatit turkiya. Taşkent, 1968. s. 255.

¹⁰⁰ Attuhfatuz-zakiyatu filluğatit turkiya. Taşkent, 1968. s. 274.

¹⁰¹ Attuhfatuz-zakiyatu filluğatit turkiya. Taşkent, 1968. s. 181.

¹⁰² Attuhfatuz-zakiyatu filluğatit turkiya. Taşkent, 1968. s. 181.

¹⁰³ Attuhfatuz-zakiyatu filluğatit turkiya. Taşkent, 1968. s. 178.

¹⁰⁴ Attuhfatuz-zakiyatu filluğatit turkiya. Taşkent, 1968. s. 178.

¹⁰⁵ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig. Taskent, 1971. s. 181.

¹⁰⁶ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 2. cilt. Taşkent, 1971. s. 211.

¹⁰⁷ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 150.

¹⁰⁸ Sovremenniy kazahskiy yazık. Alma-Ata, 1962. s. 58; Batmanov Í. A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze, 1963. s. 99-100; Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi. Ankara, 1998. s. 15, 31, 33.

özellikle, alet isimleri yapmakta kullanılan” -gıç/-giç/-guç/-güç/-gıç/-giç/-kıç/-kiç/-ğıç/-kıç ekinin¹⁰⁹ bir fonetik varyantıdır.

Aynı durum yukarıda gördüğümüz Türkiye Türkçesindeki **tokaç**, **çekic** ve Özbekçedeki **çökic**, **çäkic** kelimelerinin yapısına da aittir:

1) **tokaç**: İlk aşamada **tokı** fiil kökünden *-kıç* ekiyle **tokıkıç** ismi yapılmıştır, sonra ise **tokıkıç** kelimesinde iç ses düşmesi (**tokımak** > **tokmak** gibi) olayı meydana gelmiştir: **tokıkıç** > **tokkıç** > **tokıç** > **tokaç**.

2) **çökic**: Eski Türkçede **tokı** “*vur*” fiil kökünden gelme olan **çok** (**tokı** > **çokı** > **çok**) fiil kökünden *-kıç* ekiyle yapılan **çokkıç** ismi yapılmıştır: **tokı** > **çokı** > **çok+ -kıç** > **çokkıç** > **çokıç** > **çökic**.

3) **çekic**: Eski Türkçede **tokı** “*vur*” fiil kökünden gelme olan **çak** fiil kökünden *-kıç* ekiyle yapılan **çakkıç** ismi yapılmıştır: **tokı** > **çokı** > **çok** > **çak+ -kıç** > **çakkıç** > **çakıç** > **çäkic** > **çekic**.

Görüldüğü gibi, **tokı**, **çok**, **çak** fiil köklerinden *-kıç* fiilden alet ismi yapma ekiyle yapılan (**tokıkıç**>) **tokkıç**, **çokkıç**, **çakkıç** kelimelerinin **tokaç**, **çökic**, **çekic** şekilleri birkaç aşamada meydana gelen aşağıdaki ses değişimleri sonucu ortaya çıkmıştır:

I. Ünsüz ikizleşmesi (*gemination*) ve tekleşme (*degemination*).

tokı, **çok**, **çak** fiil köklerinin ön ünsüzüyle söz konusu köklere getirilen *-kıç* ekinin ilk ünsüzü aynı ses olması nedeniyle yukarıda adı geçen kelimelerde arka damak *k* ünsüzünün ikizleşmesi (*gemination*) olayı meydana gelmiştir: **tokı+ -kıç**>**tokkıç**, **çok+ -kıç**>**çokkıç**, **çakkıç**.

İkizleşmiş sesler, yani geminantlar yazıda iki harfle ifade edilmiş oldukları hâlde, onlar iki ayrı sesler olarak değil, tek sesin uzatılarak söylenmiş şekli olarak kabul edilmelidir. Çünkü ünsüz ikizleşmesi olayı iki nedenden kaynaklanıyor:

1. Sıfatların ifade ettiği vasıfları kuvvetlendirmek için.

2. Bir kelimeye ek getirme veya birleşik kelime yapma sonucu iki aynı sesin yan yana bulunmasıyla.

İki aynı sesin yan yana kullanıldığı durumlarda her zaman bu seslerden birinin uzanması, geriye kalan ünsüzün ise uzanmış ünsüz tarafından yutulmuş aynı ünsüze birleşmesi görülür.

Ayrıca konuşma sırasında uzun ünsüzlerin kendi uzunluğunu kaybederek tekleşmesi (*degemination*) olayı da görülür. Tekleşme (*degemination*) olayı

109 Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi. Ankara, 1998. s. 83-85; Özbek tili grammatikası. 1. cilt. Taşkent, 1975. s. 254-255.

ancak geminantların yukarıda kaydettiğimiz ikinci nedenden dolayı oluştuğu durumlarda meydana gelir: *siz+ni>sizni>sizzi>sizi* (Özbek konuşma dilinde), *kay* “hangi”+*yer* “yer”>*kayyer>kayer* “neresi”, *bir+le>bille>bile* “ile” gibi.¹¹⁰

Üstelik kelimelerin iç ses durumunda ikincil vurguların kuvvetsizleştiği durumlarda iç ses düşmesi (*syncope*) olayı meydana geliyor.¹¹¹

Bunun gibi tekleşme olayı daha önce ikizleşmeye maruz kalmış olan **tokkiç**, **çokkiç**, ve **çakkiç** kelimelerinde de görülüyor: **tokkiç>tokiç**, **çokkiç>çokiç**, **çakkiç>çakiç**.

II. **tokiç**, **çokiç** ve **çakiç** kelimelerinde ünlü değişmesi.

1. **tokiç** kelimesinde *t>a* ses olayı.

tokkiç kelimesinden tekleşme sonucu **tokiç** şeklini alan kelimenin ikinci hecesinde iç ses durumunda *t>a* ses değişmesi olayı meydana geliyor ve **tokaç** kelimesi ortaya çıkıyor: **tokkiç>tokiç>tokaç**.

Türkiye Türkçesindeki “(*insana*) *el içi ile vuruş*” anlamının ifadesi için kullanılmakta olan **tokat**¹¹² kelimesinin de vuruş kavramlı kelimeler sırasında bulunması hemde bu kelimenin fonetik yapısı **tokaç** kelimesinin yapısına benzer olması ve Türkçede fiil kökünden *-t* ekiyle isim yapılması (*um-umut*, *öğ-öğüt*, *geç-geçit* gibi) olayının birçok kelimelerde görülmüş olması **tokat** kelimesinin kökünün de Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiil kökünden gelme bir kelime olarak değerlendirmemize bir vesile ola biliyor: **tokı+~~t~~>tokıt**. Ancak yapılan **tokıt** şeklindeki kelimenin ikinci hecesinde bulunan kalın *t* ünlüsünün iç ses durumunda *a* ’ya değişmesi (**tokiç>tokaç**, **soğ>sov>sav** gibi) sonucu bu kelime **tokat** şekline gelmiştir.

Ayrıca *-t* eki vasıtasıyla fiillerden nesne veya kavram adları yapılması Eski Türkçe devresinde ve günümüzde birçok Türk dillerinde birçok örneklerle görülmekte olan bir dil olayıdır: ¹¹³ *ur* “*vur*”>*urun>urunt* “*kavga*”, *sök* “*söv*”>*sököt* “*sövüş*”, *toy* “*doym*”>*toyut* “*gıda*”.¹¹⁴

tokat kelimesinin temelinde Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiil kökünün bulunmuş olduğuyla ilgili yukarıda yaptığımız incelemelere dayanarak bu kelimeyi Türkçeye İtalyancadan bir alıntı¹¹⁵ değil de, öz Türkçe bir kelime olarak değerlendirebiliriz.

2. **çokiç**, **çakiç** kelimelerinde ünlü değişmesi (*umlaut*).

¹¹⁰ Mirtaciyev M., Özbek tili fonetikasi. Taşkent, 1991. s. 86.

¹¹¹ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sisteması. Taşkent, 1990. s. 216.

¹¹² Türkçe Sözlük. 2. cilt. Ankara, 1988. s. 1480.

¹¹³ Abdurahmanov N., Kadimgi turkiy til. Taşkent, 1989. s. 66; Abdurahmanov Ğ., Şukurov Ş., Özbek tilining tarihiy grammatikasi. Taşkent, 1973. s. 70; Özbek tili grammatikasi. 1. cilt. Taşkent, 1975. s. 255.

¹¹⁴ Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi. Ankara, 1998. s. 93.

¹¹⁵ İsmet Zeki Eyuboğlu, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. 1995. s. 662.

Özbekçenin oluşumunda diğer Türk boylarıyla bir arada Karluk boyunun da katkısını dikkate almak gerekir.¹¹⁶ Karluk Türkçesinin dil özelliklerinden birisi de ünlü değişmesi (*umlaut*) olayıdır.

Karluk Türkçesinde ince dar ünlü *i* ve kalın dar ünlü *ı* seslerinin bulunduğu heceden önceki, bu heceyle yan yana bulunan hecedeki ön damak geniş *ä* ve arka damak geniş *a* ünlüleri vurgunun etkisiyle *e* sesine değişmiştir.¹¹⁷

Kelimelerin ünlülerinde meydana gelen değişmeler, genellikle, kelimedeki baş vurgu ile ikincil vurgu arasında bulunan ilişkinin değişmesi, yani bu vurguların yer değiştirmeleri sonucu ortaya çıkar. Bilindiği gibi, öz Türkçe kelimelerde baş vurgu ilk hecede, ikincil vurgu sonraki hecelerde bulunuyor.¹¹⁸

Kelimenin ifade ettiği anlamın vurgulanması, bu anlama dinleyicinin dikkatini çekme gibi ihtiyaçlardan dolayı kelimedeki son hecenin bir tonlama ile telaffuz edilmesi bu kelimedeki baş vurgunun kuvvetsizleşmesi, ikincil vurgunun ise gelişmesine yol açmıştır. Bu şekilde öz Türkçe kelimelerde ikincil vurgular baş vurgu hâline, ilk hecedeki baş vurgu ise ikincil vurgu hâline gelmiştir.¹¹⁹

Dolayısıyla:

1) **çokıç, çakıç** kelimelerinde baş vurgunun ikinci hecedeki kalın *ı* ünlüsü üzerine gelmesi sonucu bu ünlü ince *i*'ye değişmiştir: *ı>i*.

2) bu kelimelerin ikinci hecesindeki ünlünün ince olarak telaffuz edilmesi ise *gerileyici benzeşme* (regressive assimilation) ye göre ilk hecedeki kalın ünlülerin de incelmeye yol açmıştır: *o>ö, a>ä*.

Kalın *a* ve ince *ä* ünlülerinin birisi yerine öbürünün kullanılması (*a//ä*) olayı 11.yüzyıla ait yazılı kaynak olan «Divanü Lügatit Türk» eserinde kullanılan kelime şekillerinde de görülüyor: ¹²⁰ *saçmak*¹²¹ «saçmak»//*säçişmek*¹²² «saçışmak», *dağol*¹²³//*tägül*¹²⁴ «değil», *yarturmak*¹²⁵//*yärtürmek*¹²⁶ «yardırmak» gibi.

Aynı durum «Orta Asya Tefsiri»nden alınan bazı örneklerde de görülüyor: *tañrığa* // *täñrige*¹²⁷.

¹¹⁶ Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıki. Moskva, 1960. s. 48; Reşetov V.V., Uzbekskiy yazık. Taşkent, 1959. s. 50-56.

¹¹⁷ Baskakov N.A. Uyğurskiy vokalizm. İssledovaniye po sravnitel'noy grammatike tyurkskih yazıkov. Moskva, 1955. s. 119-120; Kaydarov A.T., Razvitiye sovremennogo uyğurskogo literaturnogo yazıkı. Alma-Ata, 1969. s. 69, 131, 148, 159; Atamirzayeva S., Eksperimental'no-fonetiçeskiye issledovaniya namanganskogo govora uzbekskogo yazıkı. Taşkent, 1974. s. 35.

¹¹⁸ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 216.

¹¹⁹ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 217.

¹²⁰ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. 117.s.

¹²¹ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 2. cilt. Taşkent, 1971. s. 97.

¹²² Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 2. cilt. Taşkent, 1971. s. 97.

¹²³ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 1. cilt. Taşkent, 1960. s. 374.

¹²⁴ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 1. cilt. Taşkent, 1960. s. 374.

¹²⁵ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 3.cilt. Taşkent, 1963. s. 104.

¹²⁶ Kaşgariy Mahmud, Divanü Lügatit Türk. 3.cilt. Taşkent, 1963. s. 104.

¹²⁷ Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 116-117.

Üstelik *a//ä* olayı çağdaş Türk dillerinde de sık görülen bir ses olayıdır.¹²⁸ Ayrıca çağdaş Türk dillerinin bazılarında *umlaut* (ünlü değişmesi) olayının etkisiyle *a//ä, ä//e* ses olayı da görülmektedir.¹²⁹ Bunun gibi çağdaş Özbekçenin ağızlarında *a>ä//e* olayı için çok sayıda örnekler bulunmaktadır.¹³⁰ *yangi-yengi* «yeni», *tagıda-tegide* «dibinde; altında», *san-sen* «sen» gibi.¹³¹

Tuğlukcan Talipov'a göre, daha çok çağdaş Uygurcaya özgü olan *umlaut* (ünlü değişmesi) olayının meydana gelmesine baş vurgunun etkisi neden olmuştur. *Umlaut* (ünlü değişmesi) olayında vurgunun etkisiyle dar ünlülerden önceki durumlarda geniş ünlüler az da olsa bir değişmeye maruz kalırlar ve dolayısıyla geniş *ä* ünlüsü dar *i* ses biriminden önceki durumlarda geniş *e* sesine değişir.¹³²

3) daha sonra ise söz konusu kelimelerin bünyesindeki arka damak *k* ünsüzü iki ünlü arası (intervocal) durumunda iki ince ünlünün etkisiyle ön damak *k* ünsüzüne değişmiştir.

Çünkü Türkçenin fonetik kurallarına göre ünlü ve ünsüz sesler kendi aralarında sıkı bir bağlılığa sahiptirler.¹³³ Yumuşak boğumlanma (articulation)lı öztürkçe kelimelerde arka damak *k* ünsüzü kullanılmazdır.¹³⁴ Başka bir deyişle, çağdaş Türk dillerinde arka damak *k* ünsüzü öztürkçe kelimelerde arka damak ünlüler ile yan yana bulunuyor.¹³⁵ Ses uyumunun oldukça korunduğu Özbekçenin ağızlarında ise sedasız arka damak *k* ünsüzü öztürkçe kelimelerde ön damak ünlülerle yan yana bulunamazdır.¹³⁶

O yüzden ince ünlülerin arasında kalan arka damak *k* ünsüzü ön damak *k* ünsüzüne değişmek zorunda kalmıştır: **çokiç>çökiç, çakiç>çäkiç**.

çekiç kelimesinin ön damak geniş *ä* ünlüsüyle söylenen **çäkiç** şeklinin günümüzde Azeri Türkçesi ve Özbekçede kendi kullanımına devam etmekte olduğunu yukarıda kaydetmiştik.

Ayrıca çağdaş Özbekçede bu kelimenin **çäkiç** şekline yanı sıra Türkiye Türkçesindeki **çekiç** kelimesiyle fonetik bakımdan aynı olan **çäkiç** şekli de **çäkiç** kelimesinin bir fonetik varyantı olarak kullanılmaktadır ki, bu durum **çakiç** kelimesi bünyesindeki kalın *a* ünlüsünün ince *e*'ye değişmesinde ince *ä* sesi bir vasıta görevinde bulunduğunu (*a>ä>e*) göstermektedir:

128 Sevortyan E.V., Etimologičeskij slovar tyurkskih yazıkov. Moskva, 1974. s. 54, 88, 116.

129 Kaydarov A.T., Razvitiye sovremennogo uygurskogo literaturnogo yazıkı. Alma-Ata, 1969. s. 315; Talipov T., Razvitiye fonetičeskoy strukturi uygurskogo yazıkı. Alma-Ata, 1972. s. 52-56; Atamirzayeva S., Eksperimentalno-fonetičeskiye issledovaniya namanganskogo govora uzbekskogo yazıkı. Taşkent, 1974. s. 18-24.

130 Borovkov A.K., K harakteristike uzbekskih "umlautnıh" ili uygurizovannıh govovor. Frunze, 1946. s. 29; Aliyev A.Y., Özbek dialektologiyasidan materiallar. Taşkent, 1974. s. 6-15.

131 Mutallibov S., Morfologiya va leksika tarihidan kıskaçça oçerç. Taşkent, 1959. s. 209.

132 Talipov T., Istoričeskoye razvitiye fonetičeskoy strukturi uygurskogo yazıkı. Avtoref. diss. ... dokt. filol. nauk. Alma-Ata, 1982. s. 89-108.

133 Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 77.

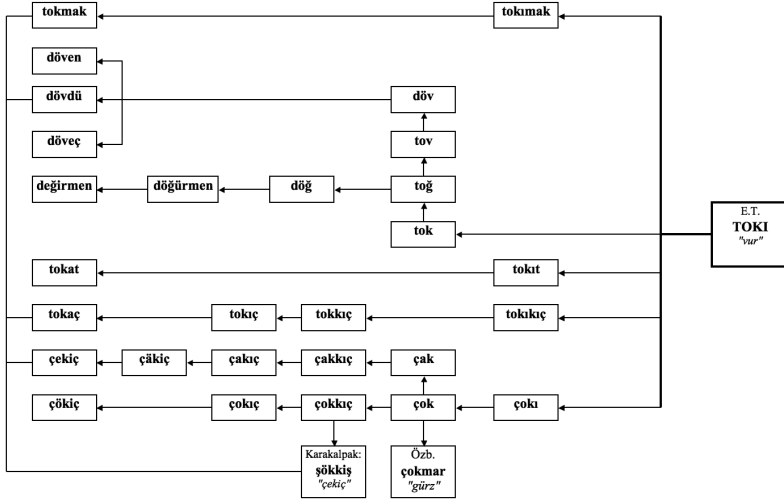
134 Mahmudov K., XIII-XIV asırlar yazma abideler tilining fonetik sistemasi. Taşkent, 1990. s. 81-82.

135 Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze, 1963. 95.s.; Batmanov İ.A., Sovremenniy kazahskiy yazık. Alma-Ata, 1962. s. 52-53.

136 İbrahimov S., Özbek tilining Andican şivesi. Taşkent, 1967. s. 87.

çakıç>çäkiç>çekiç.

Eski Türkçede “*vur*” anlamını ifade eden **tokı** fiil kökünün ilgili olduğu alet isimleri üzerinde yaptığımız incelemelerimizin sonucunu aşağıdaki şekilde (Şema No 6) gösterebiliriz:

Bu çalışmada ele aldığımız vuruş kavramlı kelimelerin kökü, yapımı ve uğradığı ses değişiklikleri üzerindeki incelemelerin sonucunu aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

1. Türkiye Türkçesindeki **savaş** kelimesi Eski Türkçedeki **tokuş**, **sokuş**, **soğuş** kelimelerinin bir fonetik varyantıdır, bu kelimenin kökü olarak bildiğimiz **sava** fiili ise Eski Türkçede “*vur*” anlamını ifade eden **tokı** fiilinden gelmez.

2. Türkiye Türkçesindeki tokmak, tokaç, çekiç, dövdü, değirmen, Özbekçedeki çekiç/çäkiç, çökiç, çokmar ve Karakalpakçadaki şökkiç gibi isimler Eski Türkçedeki tokı “*vur*” fiilinin ilgili olduğu alet isimleridir.

3. Türkiye Türkçesindeki **çekiç** kelimesi Farsça asıllı bir kelime değildir, aksine Farsçadaki **çekûç/çekûş** kelimesi Türkçenin Farsçaya verdiği bir kelimedir.

4. “Özbek tilining etimologik lüğati”nda:

1) “*bir şeyi tutup kendine doğru veya başka bir yöne doğru yürüt*” anlamındaki **çek** fiil kökünden gelme olduğu ileri sürülen Özbekçedeki **çekiç//çäkiç** kelimesi ile **çek** fiili arasında herhangi bir anlam ilişkisi bulunmamaktadır.

İncelemeler ise

Özbekçedeki **çekiç**//**çäkiç** kelimesinin Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiil kökünden gelme olan **çak** fiilinden yapılmış olduğunu göstermektedir.

2) “*bat, aşağı in*” anlamındaki **çök** fiil kökünden gelme olduğu kaydedilen Özbekçedeki **çökiç** kelimesi ile **çök** fiili arasında herhangi bir anlam bağılılığı bulunmamaktadır. İncelemeler ise **çökiç** kelimesinin Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” kökünden gelme olan **çok** fiilinden yapılmış olduğunu göstermektedir.

5. Aşağıdaki durumlar da Türkiye Türkçesi ve Özbekçedeki **çekiç** kelimelerinin **çak** fiilinden yapılmış (**çakkıç>çakiç>çäkiç>çekiç**) olduğuyla ilgili fikirlerimizi desteklemektedir:

1) Türkiye Türkçesindeki çekiç kelimesinin Azeri Türkçesindeki karşılığının çäkiç şeklinde olması;

2) Özbekçedeki çekiç kelime şeklinin yanı sıra bu kelimenin çäkiç şeklindeki fonetik varyantının da kullanılmakta olması;

3) Türkçede *ünsüz ikizleşmesi (gemination)* ve *tekleşme (degemination)* hemde *ünlü değişmesi (umlaut)* olayına çok sayıda örneklerin bulunmuş olması.

6. **çekiç** kelimesinin kökü olan kelimenin Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiilinden gelme olan **çok** fiilinin ses değişikliğine uğraması sonucu **çak** şekline gelmiş (**tokı>çokı>çok>çak**) olduğuyla ilgili görüşlerimizi aşağıdaki deliller de desteklemektedir:

1) Türkiye Türkçesindeki çekiç kelimesinin Karakalpak Türkçesindeki karşılığının şökkiç şeklinde olması;

2) Özbekçedeki **çokmar**, **çökiç** gibi vuruş kavramlı alet isimlerinin **çok** fiilinden yapılmış olması;

3) Türkçede *t>ç, ç>ş, o>ö, o>a* ses olaylarının birçok kelimelerde görülmüş olması.

7. Aynı kökten türeyen Türkiye Türkçesindeki **çekiç** ve Özbekçedeki **çekiç** (*tandır ekmeğinin ortasında delikler oluşturmak amacıyla ekmeğin ortasına vurma işinde kullanılan bir alet*) kelimeleri Türkçenin iki akraba dilinde iki farklı aletleri ifade etmekte olmalarına rağmen, bu kelimeler her iki dilde de Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiilinin ilgili olduğu alet isimlerini ifade etmektedirler.

8. **tokat** kelimesi İtalyanca asıllı bir kelime olmayıp, Eski Türkçede “*vur*” anlamında kullanılan **tokı** fiilinden gelme olan ve fiilin ilgili olduğu bir kavram adını ifade eden Türkçe asıllı bir kelimedir.

9. Aşağıdakilere dayanarak **savaş** kelimesinin temelinde Eski Türkçede “*vur*” anlamında kullanılan **tokı** fiil kökünün bulunduğunu ileri süre biliriz:

1) **savaş** kelimesinin kökü olan **sava** “*vur*” fiilinin Özbekçede ifade ettiği anlamın Özbekçedeki **ur** “*vur*” ve Eski Türkçedeki **tokı** “*vur*” fiillerinin anlamıyla aynı olması:

Özb. **sava**=Özb. **ur**=E.T. **tokı**.

2) “*cenk, savaş*” anlamındaki İngilizce **battle** kelimesinin de Latince “*vur*” anlamını ifade eden **battuere** fiilinden gelme olması: Lat. **battuere** “*vur*”>İng. **battle** “*cenk, savaş*”.

3) “*savaş*” anlamındaki Özbekçe **uruş** kelimesinin **ur** “*vur*” fiilinden yapılmış olması:

Özb. **ur** “*vur*”+*-uş*>**uruş** “*savaş*”.

4) Özbekçede az rastlanan “*savaş*” anlamındaki **tokınış** kelimesinin Eski Türkçedeki **tokı** fiil kökünden yapılmış olması: **tokı** “*vur*”+*-n*>**tokın**+*-ış*>**tokınış** “*savaş*”.

5) *t>s* (**tok**>**sok**), *k>ğ>v* (**sok**>**soğ**>**sov**), *o>a* (**sov**>**sav**) ses olaylarının birçok öztürkçe kelimelerde görülmüş olması.

10. Aynı kökten türemiş olduklarından dolayı Eski Türkçedeki **tokı**, **sok**, Türkiye Türkçesindeki **döv**, **çak**, **sok** ve Özbekçedeki **çokı**, **çak**, **tüy** fiilleri aşağıdaki anlamların ifadesinde biri öbürünün karşılığı niteliğindedir:

1) “*elini veya elinde tuttuğu bir şeyi başka bir şeye hızla değdirmek, vurmak*” anlamında Eski Türkçedeki **tokı**, **sok**, Türkiye Türkçesindeki **döv** ve Özbekçedeki **sava** fiilleri:

E.T. **tokı**=E.T. **sok**=T.T. **döv**=Özb. **sava**.

2) “*bir şeyi toz durumuna getirmek için bir araçla vurarak ezmek, dövmek*” anlamında Eski Türkçedeki **sok**, Türkiye Türkçesindeki **döv** ve Özbekçedeki **tüy** fiilleri: E.T. **sok**=T.T. **döv**=Özb. **tüy**.

3) “*vurarak sokup yerleştirmek, çakmak*” anlamında Eski Türkçedeki **tokı** ve Türkiye Türkçesindeki **çak** fiilleri: E.T. **tokı**=T.T. **çak**.

4) “*(kuş) gagasıyla vurup ısırarak, gagalamak*” anlamında Eski Türkçedeki **sok** ve Özbekçedeki **çokı** fiilleri: E.T. **sok**=Özb. **çokı**.

5) “*(böcek, zehirli hayvan için) iğnesini batırmak veya ısırarak*” anlamında Türkiye Türkçesindeki **sok** ve Özbekçedeki **çak** fiilleri: T.T. **sok**=Özb. **çak**.

11. Eski Türkçedeki **tokuş**, **sokuş**, **soğuş**, Türkiye Türkçesindeki **savaş**, **tokmak**, **tokaç**, **çekic**, **dövdü**, **döveç**, **döven**, **değirmen**, Özbekçedeki **çekic**/

